

UOT 37.01

Mubariz Tahir oğlu Süleymanov
Bakı Dövlət Universitetinin Qəzax filialının tarix müəllimi

YUXARI SİNİF ŞAĞİRDLƏRİNİN ÖZÜNİTƏHSİLİNDƏ BƏDİİ ƏDƏBİYYATIN ROLU

Мубариз Тахир оғлу Сулейманов
учитель истории Казахского филиала Бакинского Государственного Университета

РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В САМООБРАЗОВАВАНИИ УЧАЩИХСЯ В СТАРШИХ КЛАССОВ

Mubariz Tahir Suleymanov
teacher at the Kazakh branch of Baku State University

ARTISTIC LITERATURE, THE ROLE OF UPPER CLASS STUDENTS IN EDUCATION

Xülasə. Bu məqalə multikultural və ümumi formanın və yuxarı sinif şagirdlərinin dünyagörüşünü aydınlaşdırır. Müəllif qeyd edir ki, dünyada gənclərin kitab oxumağa tələbatı azalıb. Müsahidələr göstərir ki, ədəbiyyatın kompüterdən oxunması şagirdlərə aqil cəhətdən çətinlik yadır və onlar oxudan zövq ala bilmirlər. Bu halda pedaqoji müdaxilə çox faydalıdır. Şagirdlər bədii ədəbiyyatın özünütəhsildə böyük rolunu qeyd edir, müəllif bu fəaliyyətin əsas funksiyalarını göstərir. Bu gün bu problemlə əlaqəli olaraq məktəb kitabxanasının həyatı böyük əhəmiyyətə yətinir. Müəllif belə nəticəyə gəlir ki, klassik ədəbiyyatın oxunması şagirdlərin dünyagörüşünü artırır və eyni zamanda, multikultural dəyərlərin görünməsinə təmin edir.

Açar sözlər: özünütəhsil, bədii ədəbiyyat, mütaliə, dünyagörüşü, təlim, vərdiş, idrak, fəal, ideya, özünüdərk

Резюме. В статье раскрывается влияние художественной литературы на расширение мировоззрения учащихся старших классов и формирование общечеловеческих и мультикультуралистических ценностей. Автор отмечает, что сегодня в связи с социальными изменениями во всем мире снизилась потребность молодежи к чтению. Наблюдения показывают, что при чтении литературы с компьютера, учащиеся физически устают и не могут получать удовольствие от прочитанного. В таких случаях необходимо вмешательство педагога. Отмечая большую роль литературного чтения в самообразовании учащихся, автор указывает основные функции этой деятельности. В связи с этой проблемой сегодня большая задача возлагается на работников школьной библиотеки. Автор делает вывод о том, что чтение классической литературы расширяет мировоззрение учащихся и тем самым обеспечивает формирование ценностей мультикультурализма.

Ключевые слова: самообразование, художественная литература, чтение, мировоззрение, сознание, обучение, привычка, активно, самознание

Summary. The article clarifies the outlook for upper class students and the formation of universal and multiculturalism. Author notices that, demand for reading books all youths in the world reduce. Observations show that reading literature from computer tries student by mental accept and they can't enjoy from reading, at that cases pedagogical intervention is very useful. Students note a great role of artistic reading in self education, author points main functions of this activity.

Relating to this problem today the staff of school library must carry out great duty. Author makes such result that reading classic literature increases the students' outlook and at the same time supports the appearing multicultural values.

Key words: self-education, fiction, reading, worldview, consciousness, learning, habit, active, self-knowledge

"Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" nda qeyd olunur ki, sosial-iqtisadi həyatın müasirləşdirilməsində təhsilin rolu təkcə təhsilənin qazandığı bilik və bacarıqların iqtisadi amilə çevrilməsi ilə məhdudlaşmır. Təhsil prosesində əldə olunan bilik və bacarıqlar, həmçinin etik-əxlaqi norma və dəyərlər hər bir təhsilənin cəmiyyətin layiqli üzvü olması üçün lazımı şərait yaradır, onu biliyi və etik davranışı sayəsində örmək ola biləcək həmkarə, nümunəvi ailə üzvünə və vətəndaşa çevirir [1].

Bu baxımdan özünütəhsil prosesində şagirdlərin əldə etdiyi biliklər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məlumdur ki, bütün dövrlərdə incəsənət, ədəbiyyat və tarixin öyrənilməsi insanların dünyagörüşünün, mədəniyyətinin və milli şəüurunun formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Əsl incəsənət və ədəbiyyat insanın dahi əlmi-ni dəyişir, zənginləşdirir, onlara xeyirxahlıq, insanlara məhəbbət hissi aşılayır. Bu istiqamətdə klassik ədəbiyyat birinci yerlərdən birini tutur. Böyük müfəkkirlər, ictimai xadimlər, filosoflar, yazıçılar dəfələrlə insanın bədii zövqünün formalaşmasında, mənəvi dəyərlərin, davranış normalarının, bilik əldə etməyin yollarının müəyyənləşdirilməsində mütaliənin rolunu yüksək qiymətləndirmişlər. Görkəmli tənqidçi-ədəbiyyatşünas Y. Qarayev yazırdı ki, klassik - əbadi deməkdir. Klassiki klassik olmayanlardan ayıran yeganə cəhət də elə budur. Klassikin əsərinə müasirləri kənardan əlavə etmirlər. Əsrdən-əsə klassiklər özləri addımlayır. Daha doğrusu, bəşəriyyət, xalqlar özү əsrdən-əsə addımladıqca klassiki daha çox yaxınladırlar. Məqsəd dəhi klassikin yaradıcılığına məxsus nəhayətsizliyin, bitməz-tükənməzliyin yeni hədudlarını kəşf etməkdir [2, 178].

Yuxarı sinif şagirdləri üçün də klassik ədəbiyyatın mütaliəsi dahi mədəniyyətin formalaşmasında, bəşər tarixində əldə edilən biliklərin və multikultural dəyərlərin mənimsənilməsində fundamental rolunu oynayır.

Bu gün klassik ədəbiyyatın oxunmasına tələbatın azalması bütün dünyada gedən sosial dəyişikliklərlə bağlıdır. Buna görə də oxucuların sosial dəyişikliklərin nəticəsində həyatın dəyərlərinə mütaliəni, məhz mütaliə etməyə marağı azalmışdır. Müsahidələr göstərir ki, özünütəhsil zamanı yuxarı sinif şagirdləri həyatda yaşama-

ğın əsl məqsədindən, mənəvi tərəfindən daha artıq yaxşı yaşamaq, qazanc əldə etmək haqqında düşünürlər. Bununla əlaqədar olaraq qeyd etmək lazımdır ki, intellektual cəhətdən mütaliə edən şagirdlər, mütaliə etməyənlərdən fərqlənirlər. Onlar problemi dərk etməkdə, danışıq zamanı əsas fikri tutmaqda, məntiqlə cavab verməkdə, situasiyanı adekvat qiymətləndirməkdə və qərar verməkdə daha çox fəallıq nümayiş etdirirlər. Mütaliə edən şagirdlər daha dərin yaddaşa, fəal yarıdaçı təxəyyülsə malikdirlər və onların danışıq dili daha zəngindir. Sözsüz ki, bu şagirdlər də həyatda daha fərayan yaşamağı arzulayırlar, lakin mənəviyyatın zənginləşməsinə də böyük önəm verirlər.

Müasir dövrdə kompüter, internet şagirdləri bədii ədəbiyyatın oxunmasında uzaq salmış və illər boyu davam edən oxucu-kitab münasibətləri pozulmuşdur. Bədii ədəbiyyat yalnız xalqın əsrlər boyu əldə etdiyi nailiyyətləri deyil, həm də dünyada meydana gələn yeni mənəvi və mədəni dəyərlərin formalaşdırılması vasitəsidir. Müsahidələr göstərməmişdir ki, elektron kitablar bu cür kitab roluna əvəz edə bilmir. Çünki elektron kitablarda mənəvi kitablara məxsus oxucu-kitab kontaktı pozulur. Kompüterdən kitab mətnini oxuyarkən şagird artıq kitabla deyil, məsləhətə ünsiyyət edir. İnternetin tərəfdarları bunun mütaliəyə heç bir dəxli olmadığını iddia etsələr də, təcrübədə biz kitabdan və kompüterdən oxunan mətnin fərqi daha aydın görürük.

Şagirdlər mütaliəyə nə qədər çox təşəbbüs və müstəqillik göstərirərsə, bunun təlim və tərbiyə nəticələri daha yüksək olur. Çünki yalnız bu prosesdə həyata baxışlar və ideyalar yaranır. Bununla şagirdlərin dünyagörüşü, mühakimələrinə də praktik fəaliyyətdəki müstəqillik özünü büruzə verir.

Məlum məsələdir ki, internet insan ağılının yaratdığı bir möcüzədir. Lakin maraqlı bir rəman kompüterdən oxumamış nə dərəcədə yorucu olduğunu müsahidə edərik. Bu yalnız fiziki yorğunluq deyil, şagird hətta oxuduğu mətdən zövq də ala bilmir. Belə hallarda müəllimin müdaxiləsi və şagirdi kitabdan mütaliə etməyə yönlətməsi məqsədəuyğundur. Kitabın təhsilverici və tərbiyəvi təsiri mətnin həm dərinliyindən, həm də şagirdin onu mənimsəməsindən çox asılıdır. Özünütəhsil prosesində məhz bu qabiliyyətlər inkişaf edir.

Yuxarı sinif şagirdlərinin klassik ədəbiyyat oxuması onlarda trafikdəki insanlara müsbət münasibət aşılayır. Klassik ədəbiyyat şəxsi və ictimai dəyərlərin, ətraf əlamə, insanlara və özünə münasibət oriyentir kimi mənəvi dəyərlərin xəzinəsidir.

Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil prosesində klassik ədəbiyyatın rolunu yüksək qiymətləndirərək bu fəaliyyətin əsas funksiyalarını aşağıdakı kimi formalaşdırmaq olar:

1. İdrak funksiyası. Bu funksiya özünü şagirdlərin biliklərlə (dünya, təbiət, insanlar, hadisələr, münasibətlər) zənginləşməsində bürüzə verir. Bundan əlavə, bir kitabı oxuduqdan sonra şagirdlərdə özünüdərk müşahidə edilir. Özünüdərk özünütəbiiyə və özünütəhsillə birgə dünyagörüşünün formalaşmasında əsas amillərdir. Şagird özünü dəyişməyə, özünü təkmilləşdirməyə can atır.

2. Təbiiyyət funksiyası. Bu funksiya bədi ədəbiyyatın şagirdin hiss və şüuruna təsirində özünü bürüzə verir. Bədi obrazlardan istifadə etmək müəllif oxucunu bax verən hadisələrə münasibət göstərməyə və bundan dərslər almağa imkan verir.

3. Kommunikativ funksiya. Bu funksiya çoxşəxslidir və digər funksiyaları da qabaqlayır. Çünki şagird kitabla kontakta daxil olarkən nəyisə dərk edir, mütləq dərslər mənəvi cəhətdən zənginləşir.

4. Estetik funksiya. Haqiqəti əks etdirən əsərlər daim insanlarda estetik hisslər yaşatmışdır. Yaxşı əsər şagirdlərdə bədi zövqü formalaşdırır, onun davranışına və insanlarla münasibətinə müsbət təsir göstərir. Kitab oxumaq həmçinin şagirdlərdə bəşəri dəyər kimi bilavasitə mədəniyyətin formalaşmasına təsir göstərən gözəllik haqqında təsəvvürlər yaradır.

5. Multikultural funksiya. Bu funksiya əsasən şagirdlər öz mədəniyyəti, dini baxışları ilə yanaşı başqa xalqların da mədəniyyəti və dininə hörmətli yanaşır. Multikultural prinsiplərə riayət edirlər.

6. Yaradıcı funksiya. Bu funksiya yuxarı sinif şagirdlərinin özünüinkışafa, özünü təkmilləşdirməyə və müxtəlif sahələrdə yaradıcılıq nümayiş etdirməyə sövq edir. O, yekun funksiya olaraq şəxsiyyətin mənəviyyətinin formalaşmasında iştirak edir. Bu, özünü şagirdlərin şəxsi imkanlarını bədi ədəbiyyatın təsiri ilə inkişaf

etdirməsində bürüzə verir. Bundan başqa, fərdin mütləqi və inkişafı bir şəxsiyyət kimi özünü reallaşdırması üçün şüurlu fəaliyyətə çevilir. Fəaliyyət mədəniyyətin inkişafının əsası kimi aparıcı rol oynayır. Özünütəhsil şagirdin real qabiliyyətlərini, öz fərdi xüsusiyyətlərini və potensial imkanlarını tənqidi təhlil edib qiymətləndirməsində əks olunur [6].

Müşahidələr göstərir ki, şagirdlər məktəb dövründə klassik ədəbiyyat oxuyurlarsa, onlar heç vaxt bu əsəri unutmur və həyatının müəyyən anlarında bir yaxın dost kimi yenə o kitablara müraciət edirlər. Kitabı hər dəfə oxuyarkən şagird ondan zövq alır, yeni fikirlər yaranır, müdrik məsləhətlərlə qarşılaşır. Onlar öz imkanlarını və arzularını müqayisə edə bilirlər, çatışmazlıqlarını müəyyənləşdirir və onları aradan qaldırmağın yollarını öyrənirlər. Bu halda da kitab və onun müəllifinin təcrübəsi müdriklilik və mədəniyyət mənbəyi kimi şagirdin köməyinə gəlir.

Yuxarı sinif şagirdlərinin özünütəhsil prosesində kitabxana böyük rol oynayır. Bu gün onun əsas vəzifəsi şagirdləri həm informasiya resursları ilə təmin etmək, həm də öz şəxsi tələbatlarını ödəmək üçün onları tapmağı öyrətməkdir. Kitablara müstəqil iş bacarıqlarını öyrətmək, həmçinin zəruri dərslər və yaxud bədi kitabın dünya informasiya məkanında axtarışı üzrə kitabxana işçiləri yuxarı sinif şagirdləri ilə informasiya mədəniyyətinin əsasları üzrə məşğulələr təşkil etməlidirlər.

Özünütəhsil zamanı kitabxananın təşkil etdiyi ədəbiyyat bayramları şagirdlər tərəfindən maraqla qarşılanırlar. Fəal şagirdlər üçün bu bayram oxuduqlarının yekunu, yaradıcılıq bayramı kimi qeyd olunur. Digər iştirakçılar üçün isə maraqlı kitablarnın təqdimatı kimi, yəni onlarda oxumağa istək yaratmaq formasında keçirilir. Özünütəhsil prosesində klassik ədəbiyyatın öyrənilməsi şagirdləri həm mənəvi cəhətdən zənginləşdirir, həm də dünyagörüşünün genişləndirərək müdriklik, dəyərlərə malik olmasını təmin edir.

Beləliklə, "Təlimin inkişafetdirici vəzifəsini tam həyata keçirmək üçün, ilk növbədə, şagirdlərin təfəkkür əməliyyatının işlənməsinə nail olmaq lazımdır. Yəni, şagird təlim prosesində maraqlanmalı, heyrlənməli, psixoloji situasiyalarda olmalı, müqayisə aparmalı, məsələlərə tənqidi yanaşmalı və b. təfəkkür əməliyyatları

keçirməlidir. Təlimin inkişafetdirici və təbiiyələndirici funksiyasının yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi şagirdlərin yaradıcı fəaliyyətinin, müstəqil işinin kifayət qədər olmasına, onlarda öyrənmək, biliyi təcrübədə tətbiq etmək və özünütəhsil, özünütəkmilləşdirmə bacarıq və vərdislərinin formalaşmasına geniş imkan yaradır.

Beləliklə, zənnimizcə, klassik ədəbiyyatın mütləqi özünütəhsil prosesində şəxsiyyət yetiştirir. Lakin, buna baxmayaraq, kitab oxuyarlarnın sayı azalır. Bu, bütün dünyada gedən prosesdir. Bunun səbəbi bəli olsa da, çıxış yolu vardır. Birinci növbədə, kitab marağı aildən başlanılır. Sosiallaşma prosesi sonsuzdur və şəxsiyyətin formalaşması da uşaqlıq dövründən başlayır. Mütləq vərdislərinin və bədi zövqün məktəbaqadər yaş dövründən başlaması məqsəduşundur. Məktəb dövründə bu vərdisləri aşıllamaq nisbətən çətinlik tədirir. Buna görə də şagirdlərin lazımi kitablara əldə etməsi üçün kitabxanaya işçilərinin, fənn kabinetləri müəllimlərinin daim ardıcıl iş aparması, ilk dərslərdən hansı kitablarnın oxumasının daha vacib olduğunu şagirdlərə çatdırmaqdır.

Bədi ədəbiyyat şagirdləri düşündürür, insani keyfiyyətləri formalaşdırır, onların həssaslığını artırır, kövrək hisslər yaradır, qəlbinə incəlaş-

dırır, nəci sifətlər aşıllayır, daxili qüvvə verir, həyata səsləyir, yeni mənəvi dəyərlərin qorunmasına təkan verir. Bədi ədəbiyyat şagirdlərdə vətənpərvərlik və əməyə məhəbbət hissi oyadır ki, bu da gələcətin cəmiyyət üçün xeyrli insan kimi formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Beləliklə, deyə bilərik ki, ciddi təlim fəaliyyətinə daxil olmuş şagird artıq yeni bir əlamə düşür. Müəllim şagirdin artıq dünənki uşaq olmadığını ona xatırladır, bu gün onun məktəbli, şagird olduğunu, özünü hər dəqiqə, hər saat başa salır [4,115].

Problemin aktualığı. Gələcətin uğurlu şəxsiyyətiönümlü inkişafında özünütəhsilə marağın formalaşması yuxarı sinif şagirdlərinin əksəriyyətinin həyatı tələbatına çevirmişdir ki, bu da pedaqogika sahəsində özünütəhsillə bağlı yeni yanaşmalar və yolların axtarılmasını, tədqiqatların aparılmasını zərurət yaradır.

Problemin elmi yeniliyi. Şagirdlərin özünütəhsil prosesində müstəqil işləməsi üçün İKT-dən istifadə etmək də yanaşı, bədi ədəbiyyatın da mütləqi siniflərinin yüksək olması dillərlə göstərilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Şagirdlərin dünyagörüşü genişlənir, bədi zövqü formalaşır və bu, özünütəhsil fəaliyyətinin fasiləsizliyinə zəmin yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. "Azərbaycan müəllimi", 2013, 25 oktyabr
2. Qarayev Y. Səhnəməz və müasirlərimiz. Bakı, 1972.
3. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: Pedaqogika, 2004.
4. İbrahimov F.N., Hüseynzadə R.L. Pedaqogika. 1 cild. Bakı: Mütərcim, 2012.
5. Борисова Е.А. Формирование готовности учащихся к самообразованию в процессе обучения иностранному языку. Дисс. ...канд. пед. наук. Самара, 2013.
6. Multikulturalizn siyasətinin prinsipləri və Azərbaycan. "Respublika"qəz., 2016, 10 iyun <http://www.respublica-news.az/index.php/dig-r-x-b-rl-r/tem/11696-multikulturalizmsiyasətinin-prinsipləri-vae-azerbaydzan>.

E-mail: mubariz.suleymanov.74@bk.ru
Rəyçi: ped.ü. elm. dok. İ.H. Cəbrayilov
Redaksiyaya daxil olub: 05.12.2018.